

Вера ГАВРОВСКА-БОЈЧЕВСКА

БЕЛЕШКИ ЗА ВРЕДНОСТИТЕ НА ЦРКВАТА СВ. АТАНАСИЈ ВО с. ГОРНА РАЈЧИЦА

Во атарот на дебарското село Рајчица покрај манастирот Св. Ѓорѓи Победоносец (1835), кој претставува метох на Бигорскиот манастир¹ и малата црква Св. Варвара (1597),² во горните рајчински маала Радовце и Влаовце се наоѓаат црквичките Св. Димитриј и Св. Атанасиј (1867/8).³

Гробишната црква Св. Атанасиј е лоцирана на едно возвишено, осамено и пошумено место во Горна Рајчица. Нејзините архитектонски и уметнички вредности се видно девастирани, што не е причина да не им се посвети внимание и да не бидат објавени како културно наследство во исчезнување. Имено, ако на нејзиниот девестиран иконостас не беа пронајдени две исклучително значајни икони од XVIII век, за неа во стручните кругови уште не би се знаело.⁴

¹ За сликарството на манастирската црква Св. Ѓорѓи Победоносец во Рајчица в. Ј. Тричковска, *Западњачки уишцаји на црквено сликарство у Македонији преко зографа Михајла и Димитрија из Самарине*, во Западно-европски барок и византијски свет, Зборник радова, Београд 1991, 210; Истата, *Фасадниот живопис на црквата Св. Ѓорѓи Победоносец во с. Рајчица*, Зборник за средновековна уметност, 3, Музеј на Македонија, Скопје 2001, 226-242; истата, *Српскиот владелски пориреи од нарпексои на црквата Св. Ѓорѓи Победоносец во с. Рајчица*, Зборник за средновековна уметност, 4, Музеј на Македонија, Скопје 2003, 61-74.

² К. Балабанов, *Судии од културно-историско-то наследство на град Дебар и дебарската област (II)**, 1. Прилог кон проучувањето на црквата Св. Варвара во с. Рајчица Дебарско, Културно наследство VII (1976-1978), Скопје 1978, 21-41.

³ Истото, 22. Во евиденциските списоци на споменичкото наследство за црквата речиси да нема никакви податоци.

⁴ Иконите ги забележале монахињите од манастирот Рајчица.

Станува збор за иконите *Богородица Невенлива роза со пророци* и *Исус Христос Велики архиепископ со апостоли во лоза*, кои се датираат во четвртата деценија на XVIII в. и чии уметнички вредности, иконографската посебност и состојбата во која се наоѓаат заслужуваат научно и конзерваторско внимание.

За црквата Св. Атанасиј

Податоци за историјата на црквата се соопштени во кусиот ктиторски натпис испишан во осум реда на црковно-словенски јазик на западниот ѕид покрај фигурта на архангел Гаврил. Тој гласи: **СІЕ СТЬІЙ ХРАМЪ СЪТ СЪТАГО/АТАНАСИЈ ЗАЧАСА ВО ЛЕТА/1868 И СЕ ЗОУГРАФИСА/НА 1875. ВО ТОВА ВРЕМЕ/БЕШЕ ЕПИТРОПЪ АНГЕЛЕ/МИТРЕ ПОТРОУДИСЪ ДОУШЕ/ВНО СОСЕМЪ БРАТІА СЕЛАНИ/ЗА ВЪУНА ЙМЪ ПАМАТЪ.** Во него се вели дека овој свет храм на Св. Атанасиј започнал да се гради во 1868 г. и се исликал во 1875 г., кога епитроп бил Ангеле Митре. Се потрудил душевно заедно со браќата селани, за вечен им спомен. Под натписот се потпишале зографите со следната формула: **ИСЪ РУКИ ЗУГРАФЪ ДОБРЕ ДОИЧИНЪ И КРЪСТЕ КОЛОВЪ ИЗЪ ЛАЗОРОПОЛЕ** - Од рацете на зографите Добре Дојчин и Крсте Колов од Лазорополе.

Архитектура

Црквата претставува еднокорабна градба со висока полукружна апсида на источната страна и влез од западната страна. Нема ѕидан свод туку дрвена покривна конструкција на две води. Сидана е од камен сивец и варов малтер. Добро обработените камени блокови се употребени за аглите, прозорските отвори и влезната

Сл. 1. Црква Св. Аѿтанасиј (1868), с. Горна Рајчица, Дебарско
 Fig.1. The church of St. Athanasius (1868), v. Gorna Rajchica, Debar

врата, а бигорот за апсидата. Се забележува декоративна профилација на доворот од влезната врата и на плитката ниша над неа, во која некогаш бил насликан патронот на црквата св. Атанасиј. Изгледа дека веднаш над плитката ниша постоел отвор во вид на четворолист, кој денес е уништен.

Светлината во внатрешноста влегувала низ три мали правоаголни отвори/прозорци поставени високо на јужниот ѕид. Црквата била покриена со камени плочи. Таванот бил обложен со летви, а во олтарниот простор, изгледа бил малтерисан и исликан.

Подот во црквата е од камени плочи.

Ѕидно сликарство

Сликаната програма може да се идентификува врз основа на неколку зачувани композиции и фрагменти. Во олтарната ниша е насликана *Богородица Ширишаја Небеса* (Поширока од небото), лево и десно се архангел Гаврил и Богородица од *Благовештение*, а меѓу нив, врз темето на апсидалната конха е насликан *Светиот убрис*. Во нишата на проскомидијата е *Христос во саркофаг*, на тесниот

ѕид меѓу проскомидијата и апсидалната ниша е фигурата на *ѓакон Роман*, од спротивната страна е *архиѓакон Стефан*, а во нишата на ѓакониконот е насликан *Христос во ѿуѓир*. Во нишата на северниот ѕид, во олтарниот простор е насликан *Ариј безумниот* во челуста на адот. На дел од плафонот во олтарот е зачуван фрагмент од *херувим*.

На јужниот ѕид во олтарот е насликана монументалната фигура на *св. Иѓнаѿиј Богоносец*,⁵ пред иконостасот е фронталната фигура на *св. Василиј Велики*, а од другата страна на прозорецот се зачувани остатоци на две архиерејски фигури, кои во рацете држат свиток со испишана азбука, поради што се идентификуваат со сесловенските светители *Кирил* и *Методиј*.

На западниот ѕид, во првата зона, меѓу влезната врата се насликани фигурите на двајца *арханѓели Михаил* и *Гаврил*, а над нив *Успение* на *Богородица*. На северниот ѕид се

⁵ Се слика со два лава како сеќавање на неговата смрт.

Сл. 2. Влезна вратица од западната страна на црквата
Fig.2. The west entrance of the church

зачувани само остатоци од еден неидентификуван воин.

Сликаството на двајцата зографи се карактеризира со монументалност, експресивност, графичизам и наивизам. Користени се, главно, две бои, сината и печениот окер.

Иконостас

Дрвениот иконостас целосно го затвора олтарниот простор. Иконостасот има северна влезна врата на која е насликан архангел Михаил, парапети во различна височина на кои се насликани вази со цвеќе и кипариси со птици, централен влез во олтарот на кој се наоѓаат царски двери со насликано Благовештение, лежишта за две престолни икони од едната и лежишта за три икони од другата страна на централниот премин. Лежиштата за икони од едната и од другата страна на царските двери се со исти димензии и на нив биле сместени иконите *Богородица Несвенлива роза со пророци* и *Исус Христос Велики архиереј со апостоли во лоза*, кои се постари од црквата и многу веројатно се донесени од некој постар храм, поставени на новиот иконостас и вклучени меѓу новите икони.⁶ Лежиштата за

⁶ Таков е случајот и со црквата Св. Атанасиј во с.

Сл. 3. Апсидата од источната страна на црквата
Fig.3. The apse on the east side of the church

другите три икони се со незначително помали димензии и тие се, многу веројатно, од 1870 година кога е поставен иконостасот. Архитравот и носачот за деисисните икони се украсени со флорален мотив/ мотив на лоза.

Состојба

Црковната градба изгледа мошне запуштено. Особено е во лоша состојба дрвената конструкција на покривот. Гредите се изгниени, а покривката од камени плочи е уништена, поради што, во непознато време била препокриена со лимени табли. Забележителни се диви копања на подот. Влезната врата не функционира.

Големи површини од ѕидното сликарство се уништени, меѓутоа, некои композиции и фигури, особено оние на источниот и западниот ѕид се добро зачувани.

Престолните иконите од времето кога е подигнат иконостасот исчезнале, додека двете икони од XVIII век, кои до пред две години

Подвис, Кичевско, сп. М. М. Машник, *Дела од раната фаза од иворешијото на Михаил Анаѓносј и син му Димитијар - Даниил*, Зборник за средновековна уметност на Музејот на Македонија, н.с. 2, Скопје 1996, 273, заб.45

Сл. 4. Живоїис на йлафаноїї и иейючнїюїї суд (1875)
 Fig.4.. The frescos on the ceiling and the east wall (1875)

Сл. 5. Св. Кирил или св. Мейюдиј, јужен суд (1875)
 Fig. 5. Ss. Cyril or Methodius, south wall (1875)

Сл. 6. Кїїїїорски наїїїис со йїїїїис на зїїїїїїе (1875)
 Fig. 6. The Donor's inscription with the zographs' signatures (1875)

Сл. 7 Иконостас (1870)
Fig.7. Iconostasis (1870)

се наоѓале на овој иконостас, беа дислоцирани од монашкото сестринство на манастирот Рајчица. Од деисисниот ред недостигаат девет икони, една е со целосно оштетен иконопис, а делумно се зачувани иконите на апостол Вартоломеј (?) и на апостол Андреј. На горната јужна страна уште постои завршна резбарена бордура од иконостасот, а недостига Голем крст со сликано Распятие. Со еден збор, дрвената конструкција на иконостасот, северната врата, царските двери и иконите се наоѓаат во исклучително лоша состојба.

За иресџолниите икони од XVIII в.

Во 2007 година поради небезбедносните услови и лошата состојба на црквата, двете престолни икони од XVIII в., *Богородица Несветлива роза* и *Исус Христос Велик архиереј*, беа дислоцирани и веднаш донесени во Националниот конзерваторски центар-Скопје, со што е започната постапката, најпрвин за нивна превентивна заштита, по што се создадени услови (програмски и финансиски) за ивршување на конзерваторски истражувања и изработка

Сл. 8 Парапет, детал
Fig.8. Parapet, detail

Сл. 9 Богородица Несвенлива роза со пророци (XVIII в.)

Fig.9. The Holy Virgin Unfading Rose with Prophets (18th century)

Сл. 10 Исус Христѝос Велики архиереј со аѱосѱоли во лоза (XVIII в.)

Fig.10. Jesus Christ High Priest with a Vine of Apostles (18th century)

на проект за конзервација и реставрација. Денес, по полни две години, е започнат процесот на конзервацијата, со што овие вредни дела ќе добијат не само заслужен третман, туку и вистинско место во севкупното културно наследство на Македонија.

Констатирано е дека двете икони претставуваат значајни иконописни остварувања што произлегле од една епирска сликарска работилница, веќе идентификувана во југозападниот дел на Македонија.⁷ Интересно е што икони од оваа работилница се веќе воочени во соседната црква Св. Варвара во Долна Рајчица.⁸ Карактеристично за овие икони е што ликовите се шематизирани, со јадри образи моде-

лирани со меки кафеави и сиво-маслинести сенки. Долната линија на окото е удвоена и им дава кесест облик на подочниците. Она што ги чини препознатливи е начинот на кој се украсени ореолите, во вид на струганки од втиснувани кругови.

Тематски, иконографски и стилски мошне блиска на иконата Богородица Несвенлива роза со пророци од Рајчица е иконата што се наоѓа во црквата Св. Петар и Павле во Тресонче.⁹ Икони од оваа работилница се идентификувани на територијата на Грција со центар во Солун,¹⁰ како и во Бугарија и Србија, и истите се датираат во четвртата деценија

⁷ В. Поповска-Коробар, *Икони од XVIII век со епирска провениенција*, Зборник за средновековна уметност на Музејот на Македонија, 3, 186-196; истата, *Иконописој во Охрид во XVIII век*, Скопје 2005, 104, со напомена 7.

⁸ Денес, иконите се чуваат во Музејот на Македонија, в. В. Поповска Коробар, *Икони од XVIII век*, 189, сл. 2, сл. 3.

⁹ Исто, 190-191, сл. 5.

¹⁰ Овие икони потекнуваат од повеќе цркви во Солун и неговата околина, а биле собрани во солунскиот манастир Влатадон. Денес се наоѓаат во Музејот на византиската култура во Солун. Сите потекнуваат од иста работилница, в. А. ΤΟΥΡΤΑ, ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΒΛΑΤΑΔΩΝ: Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΚΑΛΙΤΕΧΝΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

на XVIII век. Карактеристично за нив е повторување на поствизантиската иконографија, со нагласена декоративност и стилизација на формите.¹¹

Конзерваторските истражувања на двете икони беа насочени кон мошне сложената состојба на дрвените носачи и на сликаната површина, која претходно беше стабилизирана со одредени превентивни зафати.

Цел на конзерваторско-реставраторските интервенции на овие вредни иконописни дела,

кои треба да добијат статус на музејски експонати,¹² е да бидат конзерваторски презентирани до степенот на нивната зачуваност.¹³

Во однос на заштитата на архитектурата и на ѕидното сликарство на црквата Св. Атанасиј, многу е важно, дел од обврските во спасувањето на културното наследство да преземат индивидуалните и колективните донатори, но и самата Црква, со стручна помош на државните институции.

ΠΕΡΙΟΔΟ, in ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΑΚΕΣ ΚΑΙ ΕΝΟΡΙΑΚΕΣ ΜΟΝΕΣ, Θεσσαλονίκη 1995, 191-234, φот. 26, 27, 28, 29, 30. За примероците од Македонија (Рајчица, Тресонче, Росоки, Селце, Лазарополе, Модрич - Струга, Ореовец - Прилеп, Ваташа-Кавадарци, в. В. Поповска-Коробар, *Икони од XVIII век*, 186-196, сл. 2, сл. 3, сл. 5, сл. 6 и 7, сл. 8, сл. 9 сл. 10 сл. 14, сл. 15 и 16.

¹¹ В. Поповска-Коробар, *Иконописој*, 104.

¹² Се предвидува двете икони да бидат дел од постојаната поставка на Галеријата на икони во Бигорскиот манастир.

¹³ Раководител на конзерваторските истражувања е М. М. Машниќ, истор. на уметност, конзерватор советник, а раководител на непосредната заштита е Невенка Величковска, сликар виш конзерватор, на кои им изразувам искрена благодарност што ме вклучија во истражувачкиот тим и ми помогнаа да ги соопштам првичните согледувања за црквата и иконите.

* Фото: М. М. Машниќ 1-8; В. Кипријановски 9, 10.

Vera GAVROVSKA - BOJČEVSKA

NOTES ON THE VALUES OF THE CHURCH OF ST. ATHANASIUS IN THE VILLAGE OF GORNA RAJCHICA

Summary

The discovery of two valuable icons from the fourth decade of the 18th century on the devastated iconostasis of the church of St. Athanasius (which dates from the 19th century) at Gorna Raichica is testimony that in Macedonia to present day we can find unrecorded cultural monuments.

The cemetery church of St. Athanasius was erected in 1868. The partially preserved frescos (1875) completed in a restricted color palette, bearing monumental, expressive, graphic, and a naïve quality, are the works of the zographs Dobre Dojchin, and Krste Kolov from Lazaropole. The pan Slavic educators Ss. Cyril and Methodius were incorporated in the painting program.

Among the 19th century icons that once existed on the wooden and painted iconostasis (1870) were incorporated two icons from the 18th century. These are the icons which depict *The Holy Virgin Unfading Rose with Prophets* and *Jesus Christ High Priest with a Vine of Apostles*. According to the artistic and iconographic values, as well as their condition, these icons have raised a scholarly and conservation attention. In 2007, as result of the unsatisfactory conditions the two despotic icons were moved to the monastery at Rajchica, and later to the National Conservation Center in Skopje, where the conservation steps were taken.

The two icons are important painting achievements accomplished by an Epirus painting workshop, which previously was identified on the territory of south-western Macedonia. The schematizing of the images, the plump cheeks modeled by soft brown and grayish-olive shadows is the distinctiveness of these icons. The doubling of the lower eye line gives an impression of sagging eye circles. The rendition of the halos, embossed with circles resembling fish scales is another of their painting characteristics.

Icons from this workshop have been identified on the territory of Greece, with a center in Salonika, in Bulgaria and Serbia, as well in the church of Ss. Peter and Paul at Tresonche, Macedonia. These works are dated to the fourth decade of the 18th century, and characterized by repetition of the Post Byzantine iconography, emphasized decorative elements and the stylization of forms.

These valuable icons after the conservation treatment will be incorporated in the icon gallery of the monastery of St. John at Bigor.

Likewise, the architecture and the frescos of St. Athanasius should be objects of conservation treatment, aided by individual or communal donors, and supported by the Church and the professional institutions.